

بررسی میزان مطابقت نمایه‌های انتهایی کتاب‌های مرجع فارسی و عربی حوزه علوم
اسلامی منتشره در ایران بین سال‌های ۱۳۷۰ - ۱۳۸۸ با استانداردهای موجود
(ISO)

غلامرضا فدایی

استاد گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه تهران؛

ghfadaie@ut.ac.ir

احمد شعبانی

دانشیار گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه اصفهان؛

shabania@edu.ui.ac.ir

بهروز همایی (نویسنده مسئول)

دانشجوی کارشناسی ارشد علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه تهران؛

Homaei.lib@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۹۱/۳/۲۳ تاریخ دریافت: ۹۰/۱۱/۲

چکیده

هدف: هدف پژوهش حاضر ارزیابی میزان مطابقت نمایه‌های انتهایی کتاب‌های مرجع فارسی و عربی در حوزه علوم اسلامی منتشره در ایران بین سال‌های ۱۳۷۰ - ۱۳۸۸ با استانداردهای نمایه‌سازی موجود (ISO) است.

روش: نوع پژوهش کاربردی و روش پژوهش توصیفی پیمایشی است. جامعه پژوهش شامل ۳۳۸ عنوان کتاب مرجع فارسی و عربی دارای نمایه انتهایی درحوزه علوم اسلامی اعم از تالیف و ترجمه، منتشره بین سال‌های ۱۳۷۰ - ۱۳۸۸ می‌باشد.

یافته‌ها: یافته‌های پژوهش نشان داد که درصد کتاب‌های دارای نمایه ۴۴/۹۵٪ از کل کتاب‌های مرجع فارسی و عربی منتشره بین سال‌های ۱۳۷۰ - ۱۳۸۸ است. میزان رعایت ملاک‌های ارزیابی ایزو ۹۹۹ درنمایه‌های مورد بررسی ۵۸/۲۸٪ است، که از میان این ملاک‌ها، بیشترین میزان رعایت استاندارد مربوط به شماره‌گذاری صفحه‌های نمایه با فراوانی ۳۲۹ عنوان (۹۷/۳۴٪) کتاب و بیشترین میزان عدم رعایت استاندارد مربوط به یادداشت مقدماتی با فراوانی ۳۷ عنوان (۱۰/۹۵٪) کتاب بوده است.

واژه‌های کلیدی: استاندارد ایزو ۹۹۹، کتاب‌های مرجع اسلامی، نمایه انتهایی کتاب

مقدمه

با رشد روز افزون انتشارات در حوزه‌های مختلف علمی، وجود نمایه‌ها ضروری‌تر شده و پژوهش بدون آنها اساساً دشوار و گاه غیرممکن است. نمایه‌ها با سازماندهی اطلاعات جست‌وجو را تسهیل می‌کنند. همچنین سبب اطمینان جوینده از جامعیت و مانعیت جست‌وجو می‌شوند. بدین معنا که اگر کار نمایه‌سازی درست انجام شده باشد، توصیف‌گرها مناسب انتخاب شوند، جای نماها دقیق باشند و ابزارهای کامل مانند یادداشت‌ها و ارجاعات روشن و کامل باشند، آنگاه پژوهشگر می‌تواند مطمئن باشد که حداکثر بازیابی را با حداکثر دقت، در حداقل زمان انجام داده است (رائمن، ۱۹۶۸). از این رو می‌توان گفت نمایه‌ها نقش مهمی در افزایش بهره‌وری علمی دارند.

نمایه ابزاری کتابشناختی است که پژوهشگران و جستجوگران اطلاعات را به شناسایی مدارک مرتبط با نیازهای اطلاعاتی خود راهنمایی می‌کند (باقری، ۱۳۸۳). نمایه انتهای کتاب سیاهه‌ی نظام‌یافته‌ای از واژه‌ها و مفاهیم موضوعی، نام‌های اشخاص، عنوان کتاب‌ها و مدارک استنادشده، نام‌های جغرافیایی و دیگر مطالب مهم یک یا چند کتاب با ارجاع به صفحاتی که محل اطلاعات موردنظرشان را نشان می‌دهند است که معمولاً در پایان کتاب قرار می‌گیرد (نوروزی، ۱۳۸۷). نمایه کتاب، در واقع مخزن اطلاعات فشرده، بسته‌بندی شده و ردیف‌شده کتاب است که اگر براساس اصول و روش‌های منظم و فنی نمایه‌سازی تدوین شده باشد، مجموعه اطلاعات موجود در کتاب را به خوبی نشان می‌دهد (آذرنگ، ۱۳۷۸). هدف از این نمایه دسترسی سریع و آسان به محتوای اطلاعاتی مورد نظر در کتاب است و عدم وجود آن باعث اتلاف وقت پژوهشگر و کاهش ارزش آن مجموعه اطلاعاتی می‌شود. بنابراین، هر نمایه باید دارای دو هدف کلی باشد: زمان و تلاش برای یافتن اطلاعات را به حداقل میزان کاهش دهد و موفقیت جستجوی کاربر را به حداکثر برساند (کلیوند، ۱۳۸۵).

نمایه از نخستین پایه‌های تحقیقات، مطالعات و بهترین ابزار برای آگاهی از اطلاعات مندرج در کتاب‌ها و تعیین محل دقیق آنها به شمار می‌رود. از سوی دیگر یکی از راه‌های دستیابی به هماهنگی و یکدستی و نظم در اطلاع‌رسانی، بکارگیری روش‌های استاندارد و معتبر در تهیه نمایه‌های کتاب است.

با وجود اهمیت نمایه و نمایه‌سازی در بازیابی اطلاعات محتوای کتاب، به خصوص برای کتاب‌های مرجع (که وجود نمایه یکی از ملاک‌های ارزیابی این منابع می‌باشد) منابع فارسی بسیار کمی در زمینه فرایند آماده‌سازی و تولید فنی نمایه کتاب وجود دارد. همچنین تحقیقات بسیار کمی در زمینه بررسی نمایه‌های موجود انتهای کتاب‌ها و میزان رعایت استانداردهای نمایه‌سازی صورت گرفته است. به نظر می‌رسد علت این کمبود عدم آگاهی از مزایای نمایه کتاب باشد. حوزه علوم اسلامی نیز از این قاعده مستثنی نیست. بسیاری از منابع منتشر شده در این حوزه فاقد نمایه می‌باشند و کتاب‌هایی هم که دارای نمایه هستند، به دلیل عدم دسترسی به منابع فارسی مناسب برای نمایه‌سازی و عدم رعایت استانداردهای موجود نمایه‌سازی کتاب‌ها در وضعیت مناسبی قرار ندارند، به نحوی که بیشتر این نمایه‌ها با انکاء به تجربه و با استفاده از قواعد فهرست‌نویسی تهیه می‌شوند. در این پژوهش سعی شده است که یک بررسی کلی از میزان مطابقت نمایه‌های انتهای کتاب‌های مرجع فارسی و عربی در حوزه علوم اسلامی منتشره در ایران بین سال‌های ۱۳۷۰ - ۱۳۸۸ با استانداردهای موجود ISO انجام گیرد.

پرسش‌های پژوهش

۱. میزان انطباق نمایه‌های انتهای کتاب‌های مرجع فارسی و عربی در حوزه علوم اسلامی با ملاک‌های ارزیابی استاندارد ایزو ۱۹۹۶-۹۹۹ چگونه است؟
۲. چه میزان از کتاب‌های مرجع اسلامی دارای نمایه انتهای کتاب هستند؟
۳. نسبت میانگین صفحه‌های نمایه به صفحه‌های کتاب چقدر است؟

۴. انواع نمایه از نظر نوع و وجود یادداشت مقدمه در جامعه پژوهش چگونه است؟
۵. انواع نمایه انتهای کتاب از نظر شیوه چاپ و ساختار مدخل (ساده، درون بافتی و برون بافتی) چگونه است؟
۶. وضعیت نمایه‌های انتهای کتاب جامعه پژوهش از نظر سطح بندی نمایه چگونه است؟
۷. وضعیت نمایه‌های انتهای کتاب جامعه پژوهش از نظر استفاده از ارجاعات مناسب چگونه است؟
۸. میزان رعایت معیارهای تهیه نمایه انتهای کتاب از سوی ناشران مختلف چگونه است؟
۹. وضعیت نمایه‌ها از نظر رعایت ملاک‌های کمی استاندارد ایزو ۹۹۹ (ستون بندی، جای‌نما، صفحه‌شمار، رعایت تورفتگی‌ها، ابزارهای جستجو، محل قرار گرفتن نمایه) چگونه است؟
۱۰. وضعیت نمایه‌ها از نظر رعایت ملاک‌های کیفی استاندارد ایزو ۹۹۹ (نظام ارجاعات، داشتن مقدمه، رعایت نظم الفبایی، به کارگیری عبارات توضیحگر، اصول نقطه‌گذاری، شکل مفرد و جمع، قواعد مربوط به اسامی اشخاص) چگونه است؟

پیشینه پژوهش

کریمی (۱۳۷۸) نمایه‌های انتهای کتاب‌های فارسی تاریخ معاصر ایران منتشره بین سال‌های ۱۳۷۳-۱۳۷۷ را بررسی کرد و به این نتیجه رسید که کمتر از ۵۰٪ آن‌ها دارای نمایه هستند و بیش از ۵۰٪ از نمایه‌های انتهای کتاب‌های فارسی تاریخ معاصر ایران استانداردهای ایزو (۹۹۹-۱۹۹۶) را به طور کامل رعایت نکرده‌اند.

آبادطلب (۱۳۷۸) نمایه‌های انتهای کتاب‌های علوم فنی و مهندسی فارسی انتشار یافته بین سال‌های ۱۳۶۷-۱۳۷۶ را بررسی کرد و نتیجه گرفت که فقط

۷/۵٪ از کتاب‌های مورد بررسی دارای نمایه هستند و در ۲۸٪ از کتاب‌ها هیچ استاندارد رعایت نشده است.

تجعفری (۱۳۸۴) نمایه‌های انتهای کتاب‌های فارسی حوزه علوم اجتماعی را بررسی کرد و نشان داد که میزان رعایت ملاک‌های ارزیابی ایزو در نمایه‌های انتهای مورد بررسی ۵۴/۴۹٪ می‌باشد و درصد کتاب‌های دارای نمایه انتهایی ۵/۹۲٪ از کل کتاب‌های منتشره در این حوزه است.

دهنویی (۱۳۸۶) نمایه‌های انتهای کتاب‌های فارسی کتابداری و اطلاع‌رسانی از سال ۱۳۴۸ - ۱۳۸۵ را بررسی کرد و نشان داد که ۱۸٪ کتاب‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی فارسی دارای نمایه انتهای کتاب هستند.

قوجقی (۱۳۸۸) نمایه‌های انتهای کتاب‌های فارسی حوزه علوم اسلامی موجود در کتابخانه‌های دانشگاه آزاد اسلامی رودهن را بررسی کرد و نشان داد که میزان کلی رعایت استاندارد ایزو ۹۹۹ در ۴۳/۹٪ است.

بیشاپ، لیدی و ستل^۲ (۱۹۹۱) نمایه‌های انتهای کتاب‌های حوزه‌های هنر، علوم انسانی، فناوری و علوم اجتماعی را مورد بررسی قرار دادند و نشان دادند که حدود ۸۲/۲٪ از کتاب‌ها دارای نمایه هستند و حدود ۸۰٪ از آن‌ها از نظام ارجاعی استفاده کرده‌اند.

دیوداتو^۳ (۱۹۹۱) نمایه‌های انتهای کتاب‌های هنر، علوم انسانی، علوم و تکنولوژی و علوم اجتماعی را مورد بررسی قرار داد و نشان داد که ۸۴٪ دارای نمایه هستند.

وب^۴ (۱۹۹۴) کتاب‌های زندگینامه‌ای نوشته‌شده برای کودکان را مورد بررسی قرار داد و دریافت که تنها حدود ۴۰٪ از این کتاب‌ها دارای نمایه هستند. واینبرگ^۵ (۲۰۰۰) نمایه‌های انتهای کتاب‌ها در فرانسه را بررسی کرد و مشخص کرد که حدود ۱۷/۹٪ دارای نمایه هستند.

دیپوین^۶ (۲۰۰۶) نمایه‌های انتهایی کتاب‌های منتشره در سه ماهه اول سال ۲۰۰۶ در هلند را بررسی کرد و مشخص کرد که ۵/۵۲٪ کتاب‌ها دارای نمایه هستند که بیشتر این نمایه‌ها نیز نمایه نام‌ها بود.

تولیک^۷ (۲۰۰۶) نمایه‌های کتاب‌های غیر داستانی پرفروش در آمریکا را بین سال‌های ۲۰۰۰-۲۰۰۴ بررسی کرد و مشخص کرد که ۴۲٪ از آن‌ها دارای نمایه هستند.

به طور کلی نتایج پژوهش‌های صورت گرفته در حوزه نمایه‌سازی کتاب نشان می‌دهد که نمایه و نمایه‌سازی کتاب در ایران وضعیت مطلوبی ندارد و در بیشتر حوزه‌ها، کمتر از ۲۰٪ کتاب‌ها دارای نمایه هستند. این درصد بیانگر آن است که با وجود مزایای فراوان نمایه انتهایی کتاب در بازیابی اطلاعات و آگاهی از محتوای کتاب‌ها برای نویسندگان، ناشران و ویراستاران، در اکثر موارد از آن صرف نظر می‌کنند. البته در سال‌های اخیر این وضعیت اندکی بهبود یافته است اما رضایت‌بخش نیست.

همچنین نتایج پژوهش‌ها نشان می‌دهد که کتاب‌های دارای نمایه از نظر ساختاری و شکلی دارای مشکلات عدیده‌ای هستند و در بیشتر آنها استانداردهای موجود نمایه‌سازی کتاب رعایت نشده است. از جمله مشکلاتی که بیشتر نمایه‌های کتاب‌های فارسی با آن مواجه هستند می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- استفاده بیشتر از نمایه ساده در کتاب‌های فارسی نسبت به نمایه درون‌بافتی و برون‌بافتی؛
- ارتباط ضعیف میان مفاهیم و مدخل‌های نمایه‌ها؛
- ضعف در شبکه مفهومی و فقدان ارجاعات مناسب؛
- استفاده نامطلوب از علائم نقطه‌گذاری؛
- فقدان مقدمه و یادداشت دامنه؛
- عدم استفاده از توضیحگر.

نتایج مطالعات در سایر کشورها نیز مسایل و مشکلات مطرح شده در زمینه نمایه انتهای کتاب فارسی را نشان می دهد.

در حوزه علوم اسلامی، همانند سایر حوزه های موضوعی، با وجود اینکه سالانه بیش از ۱۰۰۰۰ عنوان کتاب منتشر می شود^۴، تنها یک پژوهش^۵ در زمینه نمایه انتهای کتاب صورت گرفته که بیانگر مهجور ماندن این حوزه در پژوهش های دانشگاهی است. نتایج پژوهش مزبور نشان می دهد که نمایه های انتهای کتاب های حوزه علوم اسلامی در وضعیت مطلوبی قرار ندارند و کمتر از ۱۰٪ کتاب های این حوزه دارای نمایه هستند. البته جامعه مورد بررسی این پژوهش دارای محدودیت هایی نیز است که از جمله آنها می توان به محدود کردن جامعه به مجموعه کتاب های اسلامی موجود در یک کتابخانه خاص، نامشخص بودن سال های انتشار برخی از کتاب های مورد بررسی، ابهام در حوزه علوم اسلامی (اینکه موضوعاتی مانند پزشکی اسلامی، اقتصاد اسلامی، .. جزء جامعه محاسبه شده اند) اشاره کرد.

جامعه آماری و روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع کاربردی و به روش توصیفی پیمایشی است. جامعه پژوهش شامل کلیه کتاب های مرجع فارسی و عربی حوزه علوم اسلامی در رشته های فقه و اصول، علوم حدیث، علوم قرآنی و تفسیر، کلام، فرق، فلسفه اسلامی، منطق، اخلاق، عرفان، تصوف و سایر رشته هایی که دارای گرایش های اسلامی می باشند است. از جمله آنها پزشکی، روانشناسی، علوم تربیتی و مشاوره، علوم سیاسی، علوم اجتماعی، جامعه شناسی، اقتصاد، و جغرافیا منتشره بین سال های ۱۳۷۰-۱۳۸۸ اعم از تالیف و ترجمه که دارای نمایه انتهای کتاب باشند. منظور از منابع مرجع در این پژوهش کتابشناسی ها، دایره المعارف ها، فرهنگ ها و واژه نامه ها، سرگذشتنامه ها، منابع جغرافیایی، و منابع مرجع فوری (راهنماها و سالنامه ها) می باشد.

برای گزینش منابع، ابتدا با استفاده از کتابشناسی ملی ایران فهرستی از منابع مرجع اسلامی تهیه گردید و با توجه به اینکه امکان جستجوی کامل منابع مرجع در کتابشناسی ملی میسر نبود، مراجعه مستقیم به کتابخانه‌های بزرگ علوم اسلامی در اولویت قرار گرفت. این کتابخانه‌ها شامل کتابخانه پژوهشگاه اندیشه سیاسی اسلام قم؛ کتابخانه حضرت آیت الله مرعشی نجفی (ره) قم؛ کتابخانه دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم؛ کتابخانه موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) قم؛ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران و تالار علوم انسانی کتابخانه ملی بودند.

با بررسی بخش مرجع کتابخانه‌های مختلف تعداد ۷۵۲ عنوان کتاب مرجع در حوزه علوم اسلامی شناسایی شد. از این تعداد ۳۳۸ عنوان دارای نمایه انتهای کتاب بودند که جامعه پژوهش را تشکیل می‌دهند. ابزار گردآوری داده‌ها، سیاهه- واریسی می‌باشد که براساس سوال‌های پژوهش و استاندارد بین‌المللی ایزو ۹۹۹ طراحی شده است و با استفاده از آنها سیاهه واریسی شامل ۳۰ نکته اساسی در نمایه‌سازی انتخاب و به صورت سوال مطرح گردید. با بهره‌مندی از امکانات و قابلیت‌های نرم‌افزار اکسل^۱ و مطابق با سؤال‌های پژوهش، جداول و نمودارهایی تهیه و داده‌های استخراج شده از سیاهه‌واریسی در این جداول ارائه شدند.

تحلیل داده‌ها

جدول ۱ در پاسخ به پرسش اول پژوهش در رابطه با میزان کتاب‌های مرجع فارسی و عربی دارای نمایه ارائه شده است. از میان ۷۵۲ عنوان کتاب مرجع فارسی و عربی ۳۳۸ (۴۴/۹۵٪) عنوان دارای نمایه هستند و براساس جدول ۲، در بین انواع منابع مرجع نیز کتابشناسی‌ها با ۶۷/۱۶٪ دارای بیشترین کتاب‌های دارای نمایه هستند.

جدول ۱. فراوانی و درصد کتاب‌های مرجع حوزه علوم اسلامی برحسب وضعیت نمایه

وضعیت نمایه	فراوانی	درصد
کتاب‌های دارای نمایه	۳۳۸	۴۴/۹۵
کتاب‌های فاقد نمایه	۴۱۴	۵۵/۰۵
مجموع	۷۵۲	۱۰۰

جدول ۲. فراوانی و درصد وضعیت نمایه‌سازی کتاب‌های مرجع براساس انواع منابع مرجع

مجموع	وضعیت نمایه		دارای نمایه		نوع کتب مرجع
	بدون نمایه	فراوانی	درصد	فراوانی	
۲۷۱	۳۲/۸۴	۸۹	۶۷/۱۶	۱۸۲	کتابشناسی
۶۵	۷۶/۹۲	۵۰	۲۳/۰۸	۱۵	دایره‌المعارف
۱۸۳	۸۰/۸۷	۱۴۸	۱۹/۱۳	۳۵	فرهنگ
۱۹۰	۵۱/۰۵	۹۷	۴۸/۹۵	۹۳	سرگذشتنامه
۱۴	۷۱/۴۳	۱۰	۲۸/۵۷	۵	منابع جغرافیایی
۲۹	۶۸/۹۷	۲۰	۳۱/۰۳	۹	منابع مرجع فوری

پرسش دوم پژوهش در رابطه با میزان صفحه‌های نمایه در جدول ۳ طرح گریده است. با توجه به تفصیل و تنوع موضوع‌های منابع، نمایه باید به اندازه کافی به جزئیات بپردازد تا نیازهای اطلاعاتی کاربران برآورده شود. طبق تخمین کلی شیوه‌نامه شیکاگو، با توجه به اندازه کوچکتر "حروف و پایه حروف" نمایه و دو ستونه بودن صفحه‌های آن، تعداد صفحه‌های یک نمایه متوسط، حدود یک پنجاهم تا یک بیستم (یعنی ۲ تا ۵٪) متن است (محمدی‌فر، ۱۳۸۱).

جدول ۳. توزیع فراوانی منابع مرجع اسلامی، نسبت تعداد صفحه‌های نمایه به صفحه‌های کتاب

فراوانی	مجموع صفحه‌های کتاب‌ها	مجموع صفحه‌های نمایه	درصد صفحه‌های نمایه نسبت به کل
۳۳۸	۳۸۲۳۹	۴۳۱۴۹	۱۳/۵۵

یافته‌های جدول ۳ حاکی از آن است که تراکم یا تعداد صفحه‌های نمایه در ۳۳۸ عنوان کتاب مرجع بررسی شده براساس میانگین نسبت‌ها ۱۳/۵۵٪ می‌باشد، یعنی حجم نمایه در نمایه‌های انتهایی کتاب‌های مورد بررسی بیش از دو برابر دامنه یک نمایه متوسط (یک پنجاهم تا یک بیستم یا ۲ تا ۵٪ صفحه‌های متن) می‌باشد.

پاسخ به پرسش سوم پژوهش در رابطه با انواع نمایه و وجود یادداشت مقدمه، شامل دو بخش کلی است:

بخش اول: الف. انواع نمایه از نظر نوع تهیه که شامل نمایه بنیادی، نمایه ترجمه و نمایه اصل، با ارجاع به بدنه متن فارسی می‌باشد.

جدول ۴. فراوانی و درصد منابع مرجع اسلامی برحسب نوع نمایه از نظر تهیه

نوع نمایه	فراوانی	درصد
بنیادی	۳۱۳	۹۲/۶
ترجمه	۲۴	۷/۱
اصل با ارجاع به متن فارسی	۱	۰/۳
مجموع	۳۳۸	۱۰۰

براساس جدول ۴، یافته‌ها حاکی از آن است که ۹۲/۶٪ از نمایه‌های انتهایی حوزه مورد بررسی از نوع بنیادی، ۷/۱٪ از نوع ترجمه و ۰/۳٪ از نوع نمایه اصل با ارجاع به بدنه متن فارسی می‌باشد.

ب. انواع نمایه از نظر محتوا و پوشش که به دو گروه تفکیکی و ترکیبی تقسیم می‌شود. نمایه تفکیکی نیز خود به دو گروه نمایه نام‌ها و نمایه موضوعی تقسیم می‌شود.

جدول ۵. فراوانی و درصد منابع مرجع اسلامی برحسب نوع نمایه از نظر محتوا

نوع نمایه	فراوانی	درصد
نام‌ها	۲۵۷	۷۶/۰۴
موضوعی	۱۱	۳/۲۵
هر دو	۶۲	۱۸/۳۴
ترکیبی	۸	۲/۳۷
مجموع	۳۳۸	۱۰۰

براساس جدول ۵، یافته‌ها حاکی از آن است که نمایه نام‌ها (۷۶/۰۴٪) بیشترین فراوانی و نمایه ترکیبی (۲/۳۷٪) کمترین فراوانی را دارد و به طور کلی، ۹۷/۶۳٪ نمایه‌ها، تفکیکی و ۲/۳۷٪ نمایه ترکیبی هستند.

جدول ۶. فراوانی و درصد منابع مرجع اسلامی از نظر نوع نمایه نامها

درصد	فراوانی	نمایه از نظر نوع نامها
۹۲/۰۱	۳۱۱	نام اشخاص
۶۹/۵۲	۲۳۵	کتابها
۳۶/۹۸	۱۲۵	اماکن
۲۰/۷۱	۷۰	سایر

براساس جدول ۶، یافته‌ها حاکی از آن است که در بین کتاب‌های دارای نمایه ۹۲/۰۱٪ دارای نمایه اشخاص، ۶۹/۵۲٪ دارای نمایه عناوین کتابها، ۳۶/۹۸٪ دارای نمایه جغرافیایی و ۲۰/۷۱٪ دارای سایر نمایه‌ها (مانند آیات، روایات، اشعار، و ...) هستند که همگی جزء نمایه نامها محسوب می‌گردند. بخش دوم: وجود یادداشت مقدمه در نمایه‌های انتهایی کتاب. براساس جدول ۷، یافته‌ها حاکی از آن است که ۱۰/۶۵٪ کتابها دارای مقدمه و ۸۹/۳۵٪ درصد فاقد مقدمه برای نمایه‌ها هستند.

جدول ۷. فراوانی و درصد منابع مرجع اسلامی از نظر وضعیت مقدمه

درصد	فراوانی	وضعیت مقدمه
۱۰/۶۵	۳۶	دارای مقدمه
۸۹/۳۵	۳۰۲	بدون مقدمه
۱۰۰	۳۳۸	مجموع

پاسخ به پرسش چهارم پژوهش در جدول ۸ ارائه شده است. بر اساس این جدول یافته‌ها حاکی از آن است که بیشتر نمایه‌های منابع مرجع اسلامی با ۹۰/۸۳٪ از نوع ساده، ۷/۹۹٪ کتابها دارای نمایه برون بافتی و ۱/۱۸٪ کتابها دارای نمایه درون بافتی هستند.

جدول ۸. فراوانی و درصد منابع مرجع اسلامی از نظر ساختار مدخل

درصد	فراوانی	نوع نمایه
۹۰/۸۳	۳۰۷	ساده
۱/۱۸	۴	درون بافتی
۷/۹۹	۲۷	برون بافتی
۱۰۰	۳۳۸	مجموع

پرسش پنجم پژوهش به بررسی ساختار مداخل می‌پردازد. ساختار مداخل ممکن است به یکی از چند صورت زیر باشد:

۱. مداخل و جایزما (تک سطحی)؛
۲. مداخل و مداخل فرعی و جایزما (دو سطحی)؛
۳. مداخل، مداخل فرعی و زیر مداخل فرعی (سه سطحی)؛
۴. مداخل، مداخل فرعی و زیر مداخل فرعی و زیر - زیر مداخل فرعی (چهار سطحی).

معمولاً نمایه حداکثر دارای سه سطح است، اما در صورت نیاز، نمایه را تا هر چند سطح که لازم باشد، می‌توان گسترش داد. گرچه سطح‌بندی نمایه اصولاً برای راحتی خواننده انجام می‌شود، با این حال، در اغلب موارد نمایه‌سازی دو سطحی کافی و مرجح است (محمدی‌فر، ۱۳۸۱). براساس جدول ۹، ساختار تک سطحی، تشکیل‌دهنده ساختار نمایه‌سازی بخش اعظمی از نمایه‌های انتهای کتاب‌های مرجع حوزه اسلامی می‌باشد.

جدول ۹. فراوانی و درصد منابع مرجع اسلامی از نظر سطح‌بندی نمایه

سطح‌بندی نمایه	فراوانی	درصد
تک سطحی	۳۰۹	۹۱/۴۲
دو سطحی	۱۴	۴/۱۴
سه سطحی و بیشتر	۱۵	۴/۴۴
مجموع	۳۳۸	۱۰۰

جدول ۱۰ در پاسخ به پرسش ششم پژوهش، در رابطه با ارجاعات نمایه ارائه شده است. به طور کلی ارجاعات شامل دو نوع است: الف. ارجاع نگاه کنید. ب. ارجاع نیز نگاه کنید.

براساس این جدول، از ۳۳۸ کتاب مرجع مورد بررسی ۶۵/۳۸٪ فاقد ارجاع و ۳۴/۶۲٪ دارای ارجاع هستند و از ۱۱۷ کتاب دارای ارجاع، ۱۰۷ عنوان (۳۱/۶۶٪)

دارای ارجاع "نگاه کنید"، ۶ عنوان (۱/۷۸٪) دارای "ارجاع نیز نگاه کنید" و ۴ عنوان (۱/۱۸٪) دارای هر دو نوع ارجاع هستند.

جدول ۱۰. فراوانی و درصد منابع مرجع اسلامی از نظر نوع ارجاعات

نوع ارجاعات	فراوانی	درصد
بدون ارجاع	۲۲۱	۶۵/۳۸
نگاه کنید به	۱۰۷	۳۱/۶۶
نیز نگاه کنید به	۶	۱/۷۸
هر دو	۴	۱/۱۸
مجموع	۳۳۸	۱۰۰

پرسش هفتم پژوهش به بررسی کتب دارای نمایه انتهایی می‌پردازد. کتاب‌هایی که نمایه انتهایی آنها مورد ارزیابی قرار گرفت مربوط به ۱۴۳ ناشر بود که به سه گروه ناشران حوزوی، دولتی و خصوصی تقسیم شدند. از مجموع ۱۴۳ ناشر کتاب‌های دارای نمایه، تعداد ۳۷ ناشر حوزوی، ۳۸ ناشر دولتی و ۶۷ ناشر خصوصی بودند. برای بررسی میزان رعایت ملاک‌های ارزیابی، نمایه‌های مورد بررسی براساس نوع ناشر به سه گروه تفکیک، استخراج و در جدول ۱۱ ارائه شد.

جدول ۱۱. میانگین رعایت ملاک‌های ارزیابی نمایه انتهایی کتاب توسط ناشران

نوع ناشران	حوزوی (تعداد: ۱۵۴)	خصوصی (تعداد: ۹۶)	دولتی (تعداد: ۸۸)
میانگین رعایت ملاک‌ها	۵۶/۵۱٪	۵۶/۳۳٪	۵۶/۳۶٪

براساس جدول ۱۱، ناشران حوزوی و دولتی و خصوصی در رعایت ملاک‌های نمایه‌سازی انتهایی کتاب به شیوه‌ای تقریباً مشابه عمل کرده‌اند. جدول ۱۲، در پاسخ به سوال هشتم پژوهش، به بررسی ملاک‌های کمی استاندارد مورد نظر پرداخته است. ملاک‌های کمی استاندارد ایزو ۹۹۹ - ۱۹۹۶ شامل: ستون‌بندی، جایزما، صفحه‌شمار، رعایت تورفتگی‌ها، ابزارهای جستجو و محل قرار گرفتن نمایه است که به تفکیک در جدول ۱۲ ارائه شده است.

جدول ۱۲. فراوانی و درصد میزان رعایت ملاک‌های کمی استاندارد ایزو ۹۹۹-۱۹۹۶

ردیف	ملاک‌های کمی	میزان رعایت		عدم رعایت	
		فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
۱	ستون‌بندی	۳۰۵	۹۰/۲۴	۳۳	۹/۷۶
۲	جایما	۲۹۵	۸۷/۲۸	۴۳	۱۲/۷۲
۳	صفحه‌شمار	۳۲۹	۹۷/۳۴	۹	۲/۶۶
۴	تورفتگی	۲۰۶	۶۰/۹۵	۱۳۲	۳۹/۰۵
۵	ابزارهای جستجو	۱۲۵	۳۶/۹۸	۲۱۳	۶۳/۰۲
۶	محل نمایه	۲۳۰	۶۸/۰۴	۱۰۸	۳۱/۹۶

سوال نهم پژوهش نیز به بررسی ملاک‌های کیفی استاندارد نمایه‌سازی اختصاص دارد. ملاک‌های کیفی استاندارد ایزو ۹۹۹ - ۱۹۹۶ شامل: نظام ارجاعات، داشتن مقدمه، رعایت نظم الفبایی، به کارگیری عبارات توضیحگر، اصول نقطه‌گذاری، رعایت قواعد مفرد و جمع و قواعد مربوطه به مستندسازی نام اشخاص است. این ملاک‌ها به تفکیک در جدول ۱۳ ارائه شده است.

جدول ۱۳. فراوانی و درصد میزان رعایت ملاک‌های کیفی استاندارد ایزو ۹۹۹-۱۹۹۶

ردیف	ملاک‌های کیفی	میزان رعایت		عدم رعایت	
		فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
۱	نظام ارجاعات	۱۱۷	۳۴/۶۲	۲۲۱	۶۵/۳۸
۲	مقدمه	۳۷	۱۰/۹۵	۳۰۱	۸۹/۰۵
۳	نظم الفبایی	۳۲۸	۹۷/۰۴	۱۰	۲/۹۶
۴	توضیحگر	۱۳۴	۳۹/۶۴	۲۰۴	۶۰/۳۶
۵	نقطه‌گذاری	۱۳۷	۴۰/۵۳	۷۳	۲۱/۶
		تا حدودی	۳۷/۸۷	۱۲۸	
۶	مفرد و جمع	۱۰۳	۳۰/۴۷	۲۳۵	۶۹/۵۳
۷	رعایت قواعد مستندسازی	۸۷	۲۵/۷۴	۲۵۱	۷۴/۲۶

از نظر بارنوم (۲۰۰۴) پیدایش استانداردها و دستورالعمل‌های نمایه‌سازی نشانگر تلاش برای ایجاد نمایه‌های مؤثرتر و کارآتر انتهای کتاب می‌باشد و

پایبندی به استانداردها، میزان رویارویی با نمایه‌های معیوب و کاملاً اشتباه را کاهش می‌دهد.

در پاسخ به سوال اصلی پژوهش در رابطه با میزان انطباق نمایه‌های انتهایی کتاب‌های مورد بررسی با ملاک‌های ارزیابی استاندارد ایزو ۹۹۹-۱۹۹۶، ۱۳ ملاک از ملاک‌های ارزیابی استخراج و در جدول ۱۴ ارائه شد. به طور کلی میزان رعایت ملاک‌های ارزیابی در نمایه‌های انتهایی کتاب‌های مورد بررسی براساس میانگین نسبت‌ها ۵۸/۲۸٪ می‌باشد.

جدول ۱۴. فراوانی و درصد رعایت ملاک‌های ارزیابی استاندارد ایزو در نمایه‌های انتهایی کتاب

ملاک‌های ارزیابی	فراوانی	درصد
نظام ارجاعات	۱۱۷	۳۴/۶۲
مقدمه	۳۷	۱۰/۹۵
توضیحگر	۱۳۴	۳۹/۶۴
رعایت شده	۱۳۷	۴۰/۵۳
نقطه گذاری	۱۲۸	۳۷/۸۷
تاحدودی	۱۰۳	۳۰/۴۷
جمع و مفرد	۸۷	۲۵/۷۴
رعایت قواعد مستندسازی	۲۵۶۱	۵۸/۲۸
جمع فراوانی و میانگین نسبتها	۲۹۵	۸۷/۲۸
جایزما	۳۲۸	۹۷/۰۴
نظم الفبایی	۲۰۶	۶۰/۹۵
تورفتگی	۳۰۵	۹۰/۲۴
ستون‌بندی	۳۲۹	۹۷/۳۴
صفحه‌شمار	۱۲۵	۳۶/۹۸
ابزارهای جستجو	۲۳۰	۶۸/۰۴
محل نمایه		

بحث و نتیجه‌گیری

بر اساس پژوهش انجام گرفته درمی‌یابیم که بیشترین میزان رعایت ملاک‌های ارزیابی مربوط به رعایت قواعد صفحه‌شمار و کمترین میزان رعایت ملاک‌های ارزیابی مربوط به داشتن مقدمه در نمایه‌های مورد بررسی می‌باشد.

میزان رعایت ملاک‌های ارزیابی در نمایه‌های انتهایی کتاب‌های مورد بررسی براساس میانگین نسبت‌ها نیز در سطح نسبتاً متوسطی قرار دارد که نسبت به پژوهش‌های قبلی در حوزه‌های دیگر، در وضعیت مطلوب‌تری است. به نظر می‌رسد که ناشران و نویسندگان کتاب‌های مرجع اسلامی اهتمام بیشتری در رعایت قواعد نمایه‌سازی دارند. البته با توجه به ماهیت و محتوای اطلاعاتی گسترده منابع مرجع و اهمیت نمایه به عنوان یکی از ملاک‌های اصلی ارزیابی این منابع، این سطح از رعایت، نامطلوب به نظر می‌رسد و نیاز به تلاش بیشتر در زمینه رعایت ملاک‌های ارزیابی استاندارد در نمایه‌های انتهایی کتاب‌های مرجع فارسی و عربی وجود دارد.

میزان کتاب‌های مرجع فارسی و عربی دارای نمایه، نیمی از کل کتاب‌های مرجع اسلامی را تشکیل می‌دهد. این امر بیانگر آن است که در حوزه منابع مرجع علوم اسلامی توجه بیشتری به وجود نمایه به عنوان یکی از ابزارهای اساسی دستیابی به اطلاعات داخل منابع صورت گرفته است و از این نظر نسبت به سایر حوزه‌ها در وضعیت مطلوب‌تری قرار دارد.

تراکم یا تعداد صفحه‌های نمایه در ۳۳۸ عنوان کتاب مرجع مورد بررسی براساس میانگین نسبت‌ها، یک هشتم صفحه‌های کتاب می‌باشد. یعنی حجم نمایه در نمایه‌های انتهایی کتاب‌های مورد بررسی بیش از دو برابر دامنه یک نمایه متوسط (یک پنجاهم تا یک بیستم متن) می‌باشد و از این نظر خوب عمل شده است.

بیشترین میزان نمایه از نظر نوع تهیه شامل نمایه بنیادی و درصد بسیار پایینی به نمایه ترجمه و نمایه اصل با ارجاع به بدنه متن فارسی اختصاص دارد. با توجه به نتایج دریافت شده از پژوهش حاضر، به نظر می‌رسد که علت اختلاف در انواع نمایه از دیدگاه نوع تهیه، ناشی از آن است که اکثر کتاب‌ها تالیف نویسندگان فارسی زبان می‌باشد. همچنین احتمالاً ماهیت رشته‌ها و میزان نفوذ

تالیف یا ترجمه در نوع نمایه از نظر بنیادی و ترجمه‌ای بودن موثر است و در حوزه علوم اسلامی نیز به دلیل غلبه تالیف بر ترجمه چنین است.

بر اساس داده‌های حاصله، نمایه‌های کتب مرجع علوم اسلامی به ترتیب شامل نمایه نام‌ها، نمایه نام‌ها و موضوعی به تفکیک (در ۶۲ کتاب هم نمایه موضوعی و هم نمایه نام‌ها وجود داشت)، نمایه موضوعی و نمایه ترکیبی است. به نظر می‌رسد نمایه‌سازان این حوزه بیشتر به تهیه نمایه نام‌ها تمایل داشته‌اند و این به علت ساده‌تر بودن تهیه نمایه نام‌ها برای نمایه‌ساز و یا نیاز به تخصص کمتر جهت تهیه نمایه تفکیکی است.

یکی از عوامل سنجش ارزش نمایه، داشتن مقدمه‌ای جامع است که تمام سیاست‌ها و تصمیم‌گیری‌ها و شیوه استفاده آسان و سریع از نمایه در آن ذکر شود. در مقدمه برای راهنمایی استفاده‌کننده در باب مسائل مبهم، اختصارات و علائم به کار رفته در نمایه توضیح داده می‌شود و وجود آن برای نمایه ضروری است. در حالی که تهیه مقدمه به عنوان راهنمای نمایه در حوزه اسلامی مورد کم توجهی نمایه‌سازان قرار گرفته است. به طور کلی بر اساس یافته‌های پژوهش حاضر درصد بسیار کمی از منابع مرجع اسلامی دارای مقدمه هستند که از این نظر در وضعیت مناسبی قرار ندارند.

نا آشنا بودن ناشران حوزه علوم اسلامی با سایر ساختار نمایه‌ها باعث شده است که بیشترین نوع نمایه انتهای کتاب از نظر شیوه چاپ و ساختار مدخل مربوط به نمایه باشد و نمایه برون‌بافتی و درون‌بافتی با درصد بسیار کمی در رتبه‌های بعدی قرار گیرند. همچنین سهولت و آسانی نمایه‌سازی ساده باعث می‌گردد تا ناشران و نمایه‌سازان تمایل بیشتری برای تهیه این نوع نمایه داشته باشند. در حالی که نمایه درون‌بافتی و برون‌بافتی در مقایسه با نمایه ساده، کتاب را با عمق بیشتری نمایه‌سازی می‌کنند و محتوای آن را بهتر ارائه می‌دهند.

ساختار تک سطحی تشکیل‌دهنده ساختار نمایه‌سازی بخش اعظمی از نمایه‌های انتهای کتاب در جامعه مورد بررسی است. به نظر می‌رسد تهیه یک

نمایه تک سطحی آسانتر و نیاز به تخصص کمتری نسبت به تهیه نمایه چند سطحی دارد و گرایش نیز معمولاً به آسانی است. از سوی دیگر هر چه بر سطوح مدخل‌ها افزوده شود فهم آنها نیز دشوارتر می‌شود، لذا به نظر می‌رسد نمایه‌سازان برای تسهیل فهم نمایه‌ها از سوی کاربران به نمایه‌سازی تک سطحی اکتفا کرده‌اند. نتایج پژوهش حاضر نیز نشان داده است که بیشترین نوع ساختار مدخل از نوع تک سطحی است و ساختار سه سطحی و دو سطحی کمترین نوع ساختار مدخل می‌باشند.

استفاده از ارجاع در ایجاد سهولت دستیابی پژوهشگر به اطلاعات مورد نظر اهمیت زیادی دارد و در نمایه اساساً به منظور کمک به خواننده و استفاده‌کننده به کار می‌رود. همچنین به کارگیری نظام ارجاع‌ها سبب ایجاد شبکه‌ای مفهومی در نمایه می‌شود (دانشگاه شیکاگو، ۱۹۹۳). با توجه به داده‌های حاصله از پژوهش چنین استنباط می‌شود که در کتاب‌های مرجع حوزه علوم اسلامی، نظام ارجاعات وضعیت مطلوبی ندارد و بیانگر آن است که شبکه مفهومی مطلوبی در نمایه‌ها ایجاد نشده است. به طور کلی در پژوهش حاضر استفاده از نظام ارجاعات نمایه براساس میانگین نسبت‌ها در سطح نسبتاً پایینی است. به نظر می‌رسد این نکته ناشی از این باشد که در شمارش مدخل‌ها و تعیین دستمزد نمایه‌ساز استفاده از نظام ارجاعات نمایه به حساب نمی‌آید و یا به دلیل اینکه نظام ارجاعات نمایه سبب افزایش حجم صفحه‌های نمایه می‌شود و برقراری این نظام در نمایه نیاز به تخصص بالای فرد نمایه‌ساز دارد.

ناشران حوزوی و دولتی و خصوصی در رعایت ملاک‌های نمایه‌سازی انتهای کتاب به شیوه‌ای تقریباً مشابه عمل کرده‌اند. به نظر می‌رسد بتوان چنین نتیجه‌گیری کرد که نوع ناشر در این حوزه بر کیفیت نمایه تاثیرگذار نبوده است. به طور کلی بیشترین ملاک کمی رعایت شده استاندارد ایزو ۹۹۹-۱۹۹۶، در نمایه‌های کتاب‌های مرجع اسلامی، مربوط به رعایت قواعد صفحه‌شماری است که می‌توان گفت از این نظر کاملاً مطلوب عمل شده و ملاک کمی که کمتر مورد

رعایت قرار گرفته است مربوط به ابزارهای جستجو (۳۶/۹۸٪) می باشد که نسبتاً ضعیف عمل شده است.

همچنین بیشترین ملاک‌های کیفی رعایت شده استاندارد ایزو ۹۹۹ - ۱۹۹۶، در نمایه‌های کتاب‌های مرجع اسلامی، مربوط به نظم الفبایی است که از این نظر خوب عمل شده و نشان می‌دهد نمایه‌سازان به نظم بخشی و ارائه واضح مطالب در نمایه همت بیشتری داشته‌اند. سایر ملاک‌های کیفی از وضعیت مطلوبی برخوردار نیستند و نتایج آنها نشان‌دهنده کم‌توجهی به این ملاک‌ها می‌باشد. بیشترین موارد عدم رعایت ملاک‌های کیفی مربوط به داشتن مقدمه نمایه است. به طور کلی رعایت ملاک‌های کمی استاندارد ایزو ۹۹۹ - ۱۹۹۶ نسبت به رعایت ملاک‌های کیفی آن در میان کتاب‌های مرجع فارسی و عربی حوزه علوم اسلامی در وضعیت مطلوب‌تری قرار دارد. از عوامل پایین بودن میزان رعایت ملاک‌های کیفی می‌توان به عدم آشنایی ناشران و نمایه‌سازان با این ملاک‌ها و مزایای آنها اشاره کرد. همچنین رعایت این ملاک‌های کیفی نیاز به تخصص و آگاهی بیشتر نمایه‌ساز از محتوا و موضوع دارد و این باعث افزایش زمان نمایه‌سازی و به تبع آن افزایش هزینه نمایه‌سازی می‌گردد.

پیشنهادها

- تدوین سیاست‌های نمایه‌سازی برای تبیین اهداف، وظایف، شیوه کار و به تبع آن تدوین راهنماها و دستورالعمل‌های نمایه‌سازی؛
- تدوین یک استاندارد واحد جهت نمایه ساخت انتهای کتاب‌های فارسی؛
- آگاه کردن نویسندگان و مترجمان و ناشران در حوزه‌های مختلف از اهمیت نمایه انتهای کتاب در افزایش سرعت و دقت بازیابی اطلاعات؛
- ارائه واحد درسی آموزش نمایه‌سازی به‌ویژه نمایه‌سازی انتهای کتاب در مقطع کارشناسی رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی برای تربیت فارغ التحصیلان کارآمد در این رشته؛

- به کارگیری نمایه‌سازان حرفه‌ای در تهیه نمایه‌های کتاب توسط ناشران با همکاری نویسندگان؛
- تدوین اصطلاحنامه‌های موضوعی در حوزه‌های گوناگون علمی جهت ایجاد شبکه مفهومی غنی‌تر و روشن‌تر برای استفاده نمایه‌سازان؛
- اجباری کردن تهیه نمایه‌های کتاب برای کلیه کتاب‌ها جهت دریافت مجوز انتشار.

۱ Rothman

۲ Bishop, Liddy & Settle

۳ Diodato

۴ Webb

۵ Weinberg

۶ Diepeveen

7 Tulic

۸. طبق آمار خانه کتاب در سال ۱۳۸۹، ۶۴،۶۰۶ عنوان کتاب منتشر گردیده است که ۱۱،۳۴۲ عنوان آن در حوزه دین بوده است. و در سال ۱۳۸۸ ۶۰،۶۴۶ عنوان منتشر گردیده که

۱۰،۱۵۳ عنوان در حوزه دین بوده است (خانه کتاب، ۱۳۹۰).

۹. فوجقی، عبدالحق (۱۳۸۸). ارزیابی نمایه‌های انتهای کتابهای فارسی حوزه علوم اسلامی موجود در کتابخانه‌های دانشگاه آزاد اسلامی رودهن از نظر رعایت ملاکهای استاندارد

ایزو ۹۹۹.

Excel. ۱۰

منابع

- آبادطلب، حجت (۱۳۷۸). بررسی وضعیت نمایه‌های پایانی کتاب‌های علوم فنی و مهندسی فارسی انتشار یافته در سالهای ۱۳۶۷ - ۱۳۷۶. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال.
- آذرنگ، عبدالحسین (۱۳۷۸). شمه‌ای از اطلاعات و ارتباطات. تهران: نشر کتابدار.
- باقری، معصومه (۱۳۸۳). بررسی نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی در مراکز اطلاع‌رسانی کشور. مجله روان‌شناسی و علوم تربیتی. ۳۴ (۱): ص. ۱۲۷ - ۱۵۵.
- جعفری، معصومه (۱۳۸۴). ارزیابی نمایه‌های پایان کتاب‌های فارسی حوزه علوم اجتماعی از نظر رعایت ملاک‌های استاندارد ایزو ۹۹۹. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه فردوسی مشهد.

- دهنویی، فاطمه (۱۳۸۶). بررسی وضعیت نمایه‌های انتهای کتاب‌های فارسی کتابداری و اطلاع‌رسانی از سال ۱۳۴۸ - ۱۳۸۵ و مقایسه آن با استانداردهای بین‌المللی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران.
- شریفیان، داود (۱۳۷۶). بررسی وضعیت نمایه‌های انتهای کتاب‌های زبان و ادب فارسی انتشار یافته بین سال‌های ۱۳۷۰ تا پایان ۱۳۷۴. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال.
- صدیق بهزادی، ماندانا و دیگران (۱۳۸۱). اصول نمایه سازی براساس استاندارد ایزو ۹۹۹-۱۹۹۶. تهران: کتابخانه ملی ایران.
- فوجقی، عبدالخالق (۱۳۸۸). ارزیابی نمایه‌های انتهای کتاب‌های فارسی حوزه علوم اسلامی موجود در کتابخانه‌های دانشگاه آزاد اسلامی رودهن از نظر رعایت ملاک‌های استاندارد ایزو ۹۹۹. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران.
- کریمی، سکینه (۱۳۷۸). مطالعه میزان رعایت استانداردهای بین‌المللی ایزو در نمایه‌های پایانی کتاب‌های فارسی تاریخ معاصر ایران منتشر شده در سال‌های ۱۳۷۳ تا پایان ۱۳۷۷. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال.
- محمدی‌فر، محمدرضا (۱۳۸۱). مبانی نمایه‌سازی. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات.
- مرادی، نورالله (۱۳۷۲). مرجع‌شناسی: شناخت خدمات و کتاب‌های مرجع. تهران: فرهنگ معاصر.
- مزیانی، علی (۱۳۷۳). بررسی نمایه‌های انتهای کتاب‌های علوم پزشکی فارسی منتشر شده در سال‌های ۱۳۶۸-۱۳۷۲. پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی ایران.
- نوروزی، علیرضا (۱۳۸۷). نمایه‌سازی کتاب. ویراست ۲. تهران: چاپار.
- Barnum, C. et al. (2004) "Index Versus Full text Search: A Usability Study of User Preference and Performance". *Technical Communication*. 51(2), p.185- 206.
- Bishop, A. P., Liddy, E. D., & Settel, B. (1991). Index quality study, Part I: Quantitive description of Back – of – the – book indexes. In: Indexing tradition and innovation: Proceeding of the 22nd annual conference of the American society of indexers (27 June 1990). Chicago: American society of Indexers.
- Cleveland, Donald B. & Cleveland, Ana D. (2001). Introduction to indexing and abstracting. 3rd ed. Englewood: libraries Unlimited.
- Diepeveen, C. (2006). Continental European indexing: then and now. *The Indexer*. 25(2), p.74-78.
- Diodato.V (1991). "Cross-references in back-of-the book indexing". *The Indexer*, 3, p.34.

- Rothman, J. (1968). "Index, Indexes, Indexing". *Encyclopedia of Library and Information Science*. (Vol.11, PP.286-299). New York: M. Dekker.
- Tulic, M.(2006). Book indexing, about indexing & automatic indexing.
retrieved from: <http://www.anindexer.com/about/auto/autoindex/html>
- University of Chicago (1993). *Chicago manual of style*. 14th edition.
Chicago: University of Chicago press.
- Webb, K.A (1994). "A Study of the Description and Evaluation of Indexes in Biographies written for Children". Masters Theses, Kent State University.
- Weinberg, B. H. (2000). "Book Indexes in France: Medieval Specimens and Modern Practices". *The Indexer*.22 (1). p.2-13.